

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Окреслена сутність та проаналізований процес розбудови правової держави в Україні. Визначено принципи, закріплені в Конституції, а також досліджено особливості та чинники, які впливають на становлення правової держави.

Ключові слова: *правова держава, демократизація.*

Лаговская С. С. Особенности становления правового государства в Украине

Обозначена суцність и проанализирован процесс построения правового государства в Украине. Определены принципы, закреплённые в Конституции, а также исследованы особенности и факторы, влияющие на становление правового государства.

Ключевые слова: *правовое государство, демократизация.*

Lagovska Svitlana. The features of formation of the rule of law in Ukraine

The article outlined the nature and analyzes the rule of law in Ukraine. The main principles of the rule of law which are enshrined in the constitution were defined in the article. The features and factors have an effect on the formation of the rule of law also were explored.

Key words: *the rule of law, democratization.*

Процеси становлення в Україні правової держави, так само як і політичне життя українського суспільства, є достатньо динамічним й багатоаспектним, водночас й суперечливим, за своєю сутністю. Верховенство права, забезпечення прав людини та громадянина, взаємна відповідальність держави та особи повинні панувати в житті громадян нашої держави. Всі ці напрями формування правової держави були закріплені Конституцією України, прийнятою 28 червня 1996 року. Конституція як Основний Закон держави визначає в ст.1, що «Україна є суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Названа стаття Конституції має основоположне значення для визначення основних засад становлення і розвитку української державності. Формування соціальної, правової держави становить найважливіший напрям розвитку демократичної державності в Україні, одне з основоположних завдань демократизації українського суспільства, реформи її політичної і правової систем. При цьому не слід забувати про той факт, що сутність правової держави полягає ще й у дотриманні закону представниками державної влади, у взаємовідповідальності держави та громадян один перед одним. Це положення закріплене в ст. 3 КУ: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». Отже, засадничі принципи правової держави були закріплені на конституційному рівні, тобто їх юридична сила є найвищою.

Варто підкреслити, що конституційне закріплення основ правової держави зумовлює два найважливіших завдання в її подальшій розбудові:

конкретизація конституційних положень у звичайних законах і наповнення їх, особливо щодо соціально-економічних прав і свобод, реальним змістом¹. Механізмом, який може вирішити названі завдання повинен стати реальний правовий захист конституційних прав і свобод, у тому числі й від посягань на них з боку самої держави Як стверджує І.Л. Кормич, в українському суспільстві сформувався позитивний образ правової держави.

Однак політичні події минулого року, «Євромайдан», обрання нового Президента України, довготривала війна на сході держави та невирішення численних проблем держави засвідчують: демократичні здобутки у вигляді правової держави не набули достатнього розвитку і належним чином не забезпечують задоволення суспільних потреб. Тому на сьогодні в Україні, яка прагне ввійти до Європи як рівноправний член світового співтовариства, визріла необхідність піддати ґрунтовній професійній переробці та коректуванню цілу низку найактуальніших ідеологічних та правових питань щодо розвитку держави. Одним з таких питань є проблема становлення правової держави. В Україні закладені лише підвалини правової держави та створені її основні структурні елементи, тому подальша розбудова правової держави пов'язана з посиленням легітимації влади, забезпеченням у суспільстві свободи, ефективним функціонуванням принципу поділу влади, дотриманням її окремими гілками принципу верховенства права, відповідністю законів суспільній етиці, усуненням численних порушень прав і свобод людини і громадянина, посиленням стабільності законодавства, декриміналізації суспільства. Ці завдання є найголовнішими та визначають розвиток держави, який сприяє процесу демократизації в Україні.

Слід зазначити, що в Україні ідея побудови правової держави набула важливого значення з прийняттям Декларації про державний суверенітет України і Акту проголошення незалежності України. У них закріплені принципи правового характеру.

Проголошення Конституцією нашої держави як демократичної, правової, а також закріплення основних принципів правової держави як програмних, тобто таких, що не реалізовані повною мірою (відповідальність держави перед людиною, визнання людини найвищою соціальною цінністю, верховенство права), дає достатні підстави стверджувати: Україна потребує подальших демократичних перетворень. Всі розмови щодо становлення правової держави залишатимуться на рівні рекомендацій, якщо вони не підкріплюватимуться законотворчою діяльністю та відповідною правовою політикою. Вищому законодавчому органу України слід втілити ідею правової держави у законотворчому процесі шляхом прийняття необхідних законодавчих актів, перегляду чинних законів з метою приведення їх у відповідність із основними засадами правової держави².

Як доречно зауважує Ю.С. Шемшученко, в Конституції України фактично не згадується про принцип законності, без якого неможливо говорити про правову державу. Щодо принципу верховенства закону, то останній

замінений принципом верховенства права. Це можна підтвердити ст. 8 Основного Закону, де зазначається, що «визнається і діє принцип верховенства права». Відповідно до цього принципу основою законотворення мають бути загально визнані принципи справедливості, гуманізму, пріоритету особи, громадянського суспільства перед державою, забезпечення вільного користування властивими людині від природи правами та свободами, захист їх від всіляких посягань, в тому числі й з боку держави. Тобто, верховенство права, як основний принцип правової держави, визначається пріоритетністю права відносно держави, політики, економіки, культури³.

Доречно зауважити, що принципи правової держави становлять цілісну систему. Тобто, реалізація одного з них передбачає паралельне забезпечення інших принципів. До таких принципів, закріплених у Конституції, необхідно віднести:

- принцип верховенства Конституції (частина друга статті 8, статті 147, 150, 151, 152 Конституції);
- принцип здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (стаття 6, розділи IV, V, VI, VIII Конституції);
- принцип демократичної держави (статті 1, 5, розділ III Конституції);
- принцип соціальної держави (статті 1, 13, 24, 43, 44, 45, 46, 48 Конституції);
- принцип пріоритету прав людини і громадянина над іншими цінностями в державі (статті 3, 21, 22, 64 Конституції);
- принцип реальної гарантованості прав і свобод громадян (статті 1, 3, 5, 6, 7, 8, 15, 19, 21, 22, 24, 55, 56, 57, 60 тощо Конституції);
- принцип законності (статті 56, 75, пункт 3 частини першої статті 85, статті 92, 93, 94, 95, 129 Конституції);
- принцип взаємної відповідальності держави та особи (статті 3, 56, 68, 152 Конституції)⁴.

Аналізуючи процес формування правової держави та провівши паралелі між закріпленими конституційними нормами та реальним становищем українського суспільства, на думку приходить те положення, яке можна окреслити бажанням законодавця видати бажане за дійсне на конституційному рівні. Чи можна взагалі серйозно говорити про правову державу, про панування права, коли в країні тотально процвітає корупція та злочинність, коли панує правовий нігілізм не тільки серед населення, але й серед чиновників. Тому західні дослідники, так само як і вітчизняні, вважають, що в Україні остаточне формування правової держави ще не завершено, при цьому позитивні зрушення присутні. Це дало привід російському конституціоналісту В. Чиркіну назвати пострадянські держави «напівпрозорими» чи «частково правовими»⁵.

Потрібно підкреслити, що складність сучасної ситуації української держави посилюється тим, що в ній наклалися один на одного два різні рідних та суперечливих процеси. З одного боку, відбувся перехід від стану

одного з залежних регіонів наддержави до стану самостійної держави, було зруйновано стару авторитарно-бюрократичну систему, а з другого – держава робить спроби затвердити на політико-правовому та державно-суспільному рівні нову модель суспільного розвитку, основними рисами якої повинні стати змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство та соціальна, правова держави⁶. Україна більш ніж за двадцять років не звільнилась від тоталітарного минулого та не виробила потрібного курсу на демократизацію суспільства. Ці суперечливі процеси зумовлюють особливості становлення правової держави в Україні.

Практика формування правової держави у різних країнах має свої особливості. При цьому формування правової держави в тій чи іншій мірі пов'язане з існуванням необхідних для цього умов. Серед яких важливе значення належить достатньо високому рівню розвитку економіки, культури, моральності, духовному потенціалу суспільства. Так правова держава – це, перш за все, політичне оформлення громадянського суспільства, сфери суспільного життя, де діють розвинуті демократичні інститути, мають місце самоуправління, ініціатива громадян та їх організацій.

Звідси виникає питання стосовно того чи є Україна правовою державою. Тобто, проголошення та закріплення в Конституції ознак правової держави є підставою для того, щоб говорити про те, що така держава є правовою, так як вона забезпечує реалізацію лише частини гарантованих прав. Україна зробила лише певні кроки на шляху побудови правової держави. Це зумовлено такими особливостями:

- Неврегульованість українського законодавства та наявність сфер, не закріплених нормативними актами.

До цього часу відсутні закони України про: всеукраїнський та місцевий референдуми; збори, мітинги, походи та демонстрації; тимчасові спеціальні та слідчі комісії Верховної Ради України; парламентську більшість та парламентську опозицію; центральні органи виконавчої влади; територіальний устрій України; нормативно-правові акти; закони та законодавчу діяльність. Безнадійно застарілими й вимагають модифікації закони України про: Президента України; статус народного депутата України, Рахункову палату, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, місцеві державні адміністрації⁷. Тобто, принцип «правління» або «панування» права не спрацьовує належним чином.

- Легальна державна влада переважно не має ознак легітимності.

В свою чергу, головною проблемою, що не дає змоги говорити з повною впевненістю про Україну як про правову державу, стосується не так того, що Конституція та закони України не містять необхідних норм, процедур та механізмів узаконення державної влади, як того, що легальна державна влада переважно не має ознак легітимності. Тобто, конституційно законна та конституційно узаконена система державної влади не сприймається в очах громадян як справедлива та демократична. При цьому справедливість – один із найзначніших орієнтирів права та правової держави.

• Відхилення від нормативної моделі правової держави, що спричиняє створення інституційних конфліктів.

На жаль, українські реалії дають підстави стверджувати, що нормативна модель правової держави, що яскраво виражена в Конституції України, не відповідає реальному втіленню вимог останньої. Незважаючи на те, що положення Основного Закону є нормами прямої дії, цей принцип спрацьовує в обмеженому вигляді. Підставою для такого висновку є численні порушення, насамперед, соціально-економічних прав громадян, які не оскаржуються у суді або ж судові рішення не виконуються. Тобто, держава не виконує однієї із важливих своїх функцій як правотворчий і правозахисний інститут – функцію соціальних гарантій та захисту своїх громадян. Внаслідок цього порушується вимога 21-ї статті Конституції України, яка проголошує, що права та свободи людини в Україні є невідчужуваними і непорушними, що суперечить численним фактам реальної дійсності. Адже, у правовій державі правозахисна функція є обов'язковою в діяльності органів і посадових осіб державної влади.

• Відсутність ефективних інститутів громадянського суспільства, з якими рахується влада.

Реалізація ознак правової держави є вагомим фактором успішного розвитку громадянського суспільства, неодмінною умовою забезпечення і гарантування основоположних прав і свобод людини і громадянина. Варто зауважити, що громадянське суспільство за своєю сутністю є фундатором правової демократичної держави.

• Правовий нігілізм – ознака сучасного вітчизняного права – зумовлений низьким рівнем правової культури та правової свідомості громадян. У переважній частині населення України відсутні уявлення про відсутність у переважній частині населення уявлень про правову державу, характерною стала байдужість до права, втрата понять політичного та соціально-правової поведінки, без яких норми та інститути правової держави стають декоративними.

• Соціальне виключення («social exclusion»). Зазначене явище виникає тоді, коли громадяни відчувають відсутність реального підтвердження своїх соціальних прав. На сьогодні більшість громадян не впевнені в тому, що проголошені та конституційно закріплені права громадян можуть бути реалізовані в державі на належному рівні, скажімо так, як у Великій Британії чи США, тобто в демократично розвинених державах.

Прагнення України увійти до Європи як член ЄС зумовило формування нової законодавчої бази правового статусу особи, яка б відповідала міжнародно-правовим стандартам; формування нових пріоритетів взаємодії інтересів особи та держави, змістом яких є визнання особи вищою соціальною цінністю, а її інтересів – пріоритетними.

У визначенні правового статусу особи мають значення не тільки закріплені за людиною фактичний обсяг прав і свобод, а й ті засади, принципи, на основі яких здійснюється користування цими правами і свободами – це

їх рівність, невід’ємність, природність, гарантованість. Це є відповідним підґрунтям, основою здійснення будь-яких правових реформ у державі, не лише в сфері забезпечення прав і свобод людини. Варто відмітити, що держава не забезпечує кожному громадянину України конституційне право на життя, освіту, працю, соціальний захист, охорону здоров’я. Є очевидним той факт, що оцінки щодо результатів прав людини і громадянина є негативними, тобто держава реально не забезпечує всієї сукупності конституційних прав.

Становлення правової держави являє собою багатоаспектний процес на який впливають різноманітні чинники, які мають як суб’єктивний, так і об’єктивний характер. До таких чинників слід віднести характер політичного режиму, соціально-економічне становище, стан політичної свідомості та культури, внутрішньополітична та геополітична ситуація в державі, існуючі традиції і запозичений досвід. Проте базовою характеристикою виступає демократизація всіх сфер життєдіяльності суспільства. Це пов’язано з тим, що тільки в демократичній державі людина стає найвищою соціальною цінністю, а забезпечення її прав та свобод є пріоритетною функцією держави. Один із творців доктрини верховенства права, англійський вчений-конституціоналіст Альберт Дайсі зазначав, що «права і свободи особи є основою, а не результатом, права країни, а правила, що складають конституційний кодекс, являють собою «не джерело, а наслідок прав осіб»⁸.

Отже, модернізація української держави на шляху побудови правової держави є прогресивним напрямом її трансформації, складним процесом у єдності двох його компонентів: ідейно-теоретичного та практичного. Концепція становлення і модернізації правової держави в Україні повинна бути розроблена з урахуванням історичних, національних, культурних особливостей. Теоретичні положення і практичні заходи з модернізації правової держави в демократичних самодостатніх країнах повинні бути враховані в Україні. Перш за все, це пов’язане з одночасним формуванням як правового, так і соціального аспектів державності, а також з намаганням «вписатись» у процеси світової інтеграції, так як такий досвід в інших суспільствах відсутній⁹.

Підсумовуючи викладене, варто підкреслити, що функціонування демократичної, правової держави в Україні можливе лише за таких умов як:

- Зв’язаність, обмеженість державної влади правами й свободами людини, поділ державної влади, конституційне встановлення прав і свобод людини і громадянина, взаємна відповідальність держави і особи.

- Реальність принципу основоположних прав і свобод людини. Визнання, дотримання, охорона і захист державами основних прав людини, закріплених на міжнародному рівні, є свідченням того, що вони стали не лише об’єктом міжнародного регулювання, але й міжнародними стандартами.

• Відповідальність держави перед особою. Інститут відповідальності держави перед особою одна з головних гарантій прав і свобод людини, закріплених у чинному законодавстві. Саме завдяки цьому інституту досягається послаблення тиску держави на суспільство і, водночас, підвищується можливість контролю останнього за діями держави.

Щодо становлення правової держави в Україні, то варто відмітити, що означений процес відбувається досить тяжко та суперечливо. На сьогодні важливим кроком є не тільки проголошення означених ідей, а й реалізація їх на практиці. Щодо складнощів, які гальмують процеси становлення правової держави в Україні, то варто окреслити наступні:

– по-перше, економічні труднощі, сутність яких полягає у відсутності зростання національного економічного виробництва, стійка кризова ситуація, зубожіння значної частини населення;

– по-друге, політичні чинники, що полягають у відсутності політичної еліти в Україні, орієнтації держави, громадян на демократичні принципи, існування політичного плуралізму, проведення чесних виборів, змінюваність влади та врешті-решт визнання людиною найвищою соціальною цінністю, що має проявлятися в реалізації прав і свобод громадянина;

– втретє, правові чинники полягають в тому, що більшість громадян української держави не розглядають її як правову державу, яка є підвладною праву та головним призначенням якої є служіння інтересам громадянина¹⁰.

Таким чином, реформування колишнього Радянського Союзу, проголошення незалежності в Україні та прийняття Конституції як Основного Закону дало поштовх до розгортання демократичних процесів в країні. Україна обрала курс на побудову правової держави. Позитивним є той момент, що держава оформила відповідне положення в якості конституційної норми. Проте сам процес становлення правової держави є досить повільним та суперечливим, має певні особливості й постає як така сьогоденна реальність, що має за основу становлення та функціонування норм демократичної держави, де пріоритетними є верховенство закону та гарантування соціальних прав громадян.

Об'єктивно оцінюючи суперечливий реформаційний процес українського суспільства, доречно зауважити, що закріплення в Основному Законі положень, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою, а людина – найвищою соціальною цінністю, права і свободи якою гарантуються державою, стало визначальним кроком в становленні державності, початком нового етапу модернізаційного процесу. Останній повинен відбуватись з урахуванням численних проблем та особливостей, які виникають на шляху становлення України як правової держави.

1. Шульженко Ф.П. Соціально-правова держава в Україні : проблеми становлення та модернізації: монографія / Шульженко Ф.П.; Держ. вищ. навч. заклад "Київський нац. економ. університет ім. Вадима Гетьмана". – К.: КНЕУ, 2007. – С. 317. 2. Копиленко О.Л. Ідея правової держави та її реалізація в законотворчому процесі / О. Л. Копиленко // Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал / Верховна Рада України. –

2010. – № 16 (277). – С. 9. 3. *Скрипнюк О. В.* Правова держава в Україні: теоретична модель та практика реалізації на сучасному етапі / О. В. Скрипнюк // Право України: Юридичний журнал. – 2010. – № 7. – С. 5-6. 4. *Денисюк М. В.* Принцип верховенства права як основа розвитку правової держави та громадянського суспільства / М.В. Денисюк // Альманах права. – 2012. – №3. – С.154-155. 5. *Шемшученко Ю.С.* Державний суверенітет і права держави (до 20-річчя Декларації про державний суверенітет України) / Ю. С. Шемшученко // Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал / Верховна Рада України. – 2010. – № 16 (277). – С. 3. 6. *Шемшученко Ю.С.* Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / за ред. Ю.С. Шемшученко: монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАНУ, 2001. – С. 23-24. 7. *Заць А.П.* Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 [Електронний ресурс] / А.П. Заць. – К., 1999. – С. 16. – Режим доступу: <http://mydisser.com/ru/avto-ref/view/15950.html> 8. *Денисюк М. В.* Цит. праця. – С.153. 9. *Шульженко Ф. П.* Соціально-правова держава: сутність, проблеми політичної модернізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.02 [Електронний ресурс] / Ф. П. Шульженко; НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – К., 2009. – 23 с. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/350672.html> 10. *Ревенко Г.В.* Правова соціальна держава: теорія та сучасні проблеми становлення в Україні / Г. В. Ревенко // Вісник одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2009. – № 13. – С. 421.

УДК 340.1

Я. Л. МОСКАЛЕНКО

ГЕРМЕНЕВТИКА ТА ПРАВОРОЗУМІННЯ (ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ)

Стаття присвячена складній і багатогранній проблемі сучасного праворозуміння. Підкреслено, що вивчення сутності, природи та призначення права в суспільстві потребує врахування різних підходів, способів, прийомів щодо його пізнання. Однієї із методологічних засад на якій зупиняється автор є герменевтика. Так, підкреслено, що саме завдяки цьому методу може відбуватися і відбувається розуміння певних складових «функціонального» навантаження такого складного явища соціальної дійсності, як право. Отже, саме інтерпретація, тлумачення цієї категорії сприяють приросту наукових знань в сучасній теорії права щодо проблематики, пов'язаної із праворозумінням.

Ключові слова: герменевтика, право, праворозуміння, школи праворозуміння, інтерпретація як метод пізнання, тлумачення права.

Москаленко Я.Л. Герменевтика і правопонимання (к вопросу о подходах к изучению проблемы).

Статья посвящена сложной и многогранной проблеме современного правопонимания. Подчеркнуто, что изучение сущности, природы и назначения права в обществе требует учета различных подходов, способов, приемов по его познания. Одной из методологических принципов на которой останавливается автор является герменевтика. Так, подчеркнуто, что именно благодаря этому методу может происходить и происходит понимание определенных составляющих «функционального» нагрузки такого